

صورت و سیرت انسان
در قرآن

فهرست اجمالی موضوعات

صفحه	موضوع
۱۳	سخن ناشر

مقدمه

۲۱	سودمندترین بحث
۲۱	رابطه انسان شناسی با علوم گوناگون
۲۵	نظریه تکامل و نسل کنونی بشر
۲۷	جدایی آدم و حوا (سلام الله علیهما) از گذشتگان
۲۹	نقد ادله مقابل
۳۱	نزدیک ترین راه شناخت انسان
۳۳	ناتوانی از شناخت انسان
۳۵	شرح و تدوین انسان در قرآن
۳۸	سیر بحث انسان در قرآن

بخش یکم

«صورت آدمی در کتاب الهی» (مبادی سه گانه انسان در قرآن)

فصل یکم: مبدأ فاعلی

۴۳	ایجاد علمی و عینی انسان
۴۸	وجود الهی، نشانی از سابقه کهن انسان

۶ ..... فهرست اجمالی موضوعات

موضوع ..... صفحه

۴۸ ..... دشوارتر از علم به حدوث

۴۹ ..... بشرآفرینی خدا

۵۱ ..... عنصر سرعت در آفرینش انسان

۵۳ ..... اجتماع «خلق» و «امر» در هستی انسان

۵۵ ..... عطای دو دست حق

۵۸ ..... وساطت انسان در خطابه‌های الهی

۵۹ ..... صاحب نشان و تجلی در نشان

۶۰ ..... راههای شناخت مبدأ فاعلی

۶۰ ..... ۱ - ادله نقلی

۶۰ ..... ۲ - برهان‌های عقلی

۶۰ ..... برهان تمناع در قرآن

۶۲ ..... دفع شبهه از برهان تمناع

۶۳ ..... برهان عقلی بر توحید خالقی

۶۴ ..... ۳ - شهود مبدأ هستی

۶۶ ..... زیباترین منظر دوست

۶۶ ..... مراتب سه گانه شهود

۶۷ ..... ۱ - حالت منامیه

۶۸ ..... ۲ - حالت موتیه

۶۹ ..... ۳ - حالت قیامتیه

۶۹ ..... آنچه خوبان همه دارند

۷۰ ..... مست تماشای دوست

فصل دوم: مبدأ داخلی

۷۳ ..... بر آیند مُلک و ملکوت

۷۴ ..... تبیین تطورات انسانی

۷۵ ..... از مَلک پران شوم

۷	فهرست اجمالی موضوعات
صفحه	موضوع
۷۶	فراسوی طبیعت
۷۸	معیار کرامت انسان
۸۳	مجمع البحرین هستی
۸۶	شبهه مادیت روح و پاسخ آن
۸۹	گوهر يك دانه
۹۳	فلسفه شنوایی و بینایی انسان
۹۴	آزمون الهی با مراتب نفس انسان

فصل سوم: مبدأ غایی

۹۷	سالک کوی حق
۹۹	سیر و صیروت انسان
۱۰۰	قائد قافله عشق
۱۰۵	سیرت، صورت و صیروت
۱۰۷	مراتب صیروت
۱۱۲	هجرت به سوی دوست
۱۱۳	رهبری هجرت
۱۱۶	خلافت، منتهای صیروت و هجرت
۱۱۷	شبهه در خلافت آدم و نقد آن
۱۱۸	غایت وسطی و غایت قصوی

بخش دوم

«سیرت الهی انسان در قرآن کریم»

فصل یکم: رفتار خدا با انسان

۱۲۳	هزاران چشم دیدار

فهرست اجمالی موضوعات ۸

موضوع ..... صفحه

پاداش انفاق دینی و علمی ۱۲۶

نور باطن و نور ظاهر ۱۲۹

هیچ سو نبودن یا همه سو بودن خدا ۱۳۲

چشم و گوش ملکوتی حارثه ۱۳۳

سخنی از بابا طاهر ۱۳۴

خدای صمد و انسان اجوف ۱۳۶

قطع رحمت از ستمکاران ۱۳۹

پیک خدا به سوی تبه‌کاران ۱۴۱

پروردگار فقیران ۱۴۳

پناه نبرد نابرابر انسان ۱۴۵

والا تر از شهیدان ۱۴۸

آخرین آغوش رحمت ۱۴۹

فصل دوم: انسان و علم در قرآن

علوم بشری از نظر قرآن ۱۵۳

دانستنی‌های آسمانی ۱۵۵

مسیر علمی و عملی خلافت الله ۱۵۸

تدبیر حکیمانه مستمندان ۱۶۳

صاحبان علم و پرداخت زکات ۱۶۴

کاهش ظاهری و افزایش واقعی ۱۶۵

راههای تشخیص رشد از تورم ۱۶۷

راهسازی عالمانه و حرکت صالحانه ۱۷۰

اصرار قرآن بر انسان‌شناسی ۱۷۲

جایگاه دانشمندان از منظر قرآن ۱۷۳

رسالت وارثان انبیا ۱۸۰

قرآن و علم ۱۸۲

۱۸۸	ثمرات پیوسته با جان انسان
۱۹۲	نمای رذایل اخلاقی
۱۹۳	جمع میان شهود و حصول
۱۹۹	ره‌آورد عارفان و ره توشه دانشمندان
۲۰۲	اسراف و تبذیر در علم و عرفان
۲۰۵	ثمره علم به صفات فرشتگان و اهریمنان
۲۰۶	هم نشینی با فرشتگان
۲۱۳	ضرورت پیوند علمی انسان با مرگ
۲۲۱	نامه انسان شناسی و برنامه انسان سازی
۲۲۲	علوم ابزاری و معلوم اصالی
۲۲۳	کمال علمی و عملی در انسان کامل
۲۳۰	طبیعت شناسی در قرآن
۲۳۳	عقل عملی و نظری در حیات پهناور بشری
۲۳۶	امنیت و آرامش راستین در قرآن
۲۴۱	خطر خودبینی دانشمندان
۲۴۴	ارتباط خالصانه عالمان با خدا
۲۴۸	دو بوستان نهفته در انسان
۲۵۰	راه آسان برای همگان
۲۵۴	رابطه علم و عمل با وجه الله
۲۵۵	ابدیت سرافرازانه انسان
۲۶۰	بقا در برزخ
۲۶۰	ثمرات علم و عمل در برزخ
۲۶۵	تعلیم اسما، سرآغاز خلافت خدا
۲۶۸	سیر علمی تا خلافت الهی (اسفار اربعه)
۲۷۲	نقش عمل در افزایش علم

فصل سوم: خلافت الهی انسان

۲۷۵	پیوندهای لفظی و محتوایی در قرآن
۲۸۰	نقش تعلیم اسما در جانشینی خدا
۲۸۳	مدار خلافت الهی بر پایه تعلیم اسما
۲۸۶	غنیمت و غرامت در جهاد اکبر
۲۹۰	انس با گذشته، حضور در حال و نظر به آینده
۲۹۲	ناتوانی علمی و عملی از وصول به خلافت الهی
۲۹۵	بازدارندگی از جانشینی خدا
۲۹۷	شکوفه‌های معرفت در آیات خلافت
۲۹۷	لطیفه یکم: سه گونه توجیه در کلمه «عَرَضَهُمْ»
۳۰۱	لطیفه دوم: نوع فرمان خدا به فرشتگان
۳۰۲	لطیفه سوم: برتری علمی و عملی آدم بر فرشتگان
۳۰۶	لطیفه چهارم: فرشتگان مجرد تام و مکتفی
۳۰۹	لطیفه پنجم: جلوه‌ای از توحید ناب در آدم و فرشته
۳۱۰	رهایی از طبیعت، پیش از مرگ
۳۱۲	چهار راه معرفت آدمی
۳۱۳	سه راه کمال انسانی
۳۱۷	توحید ناب در فرشتگان و اقتدای انسان به آنان

فصل چهارم: کرامت الهی انسان

۳۲۳	مشترکات حضرت آدم و فرزندان او
۳۲۳	ویژگی یکم (اجتماع طبیعت و فراطبیعت)
۳۲۳	ویژگی دوم (دشمنی شیطان)
۳۲۴	ویژگی سوم (حیات یابی با دم الهی)
۳۲۷	ویژگی چهارم (کرامت الهی)
۳۲۷	اقسام و آثار کرامت

فهرست اجمالی موضوعات ۱۱
موضوع ..... صفحه

کرامت‌های آشکار و پنهان ۳۲۹
کتابی سراپا کرامت ۳۳۱
دامنه فضیلت انسان ۳۳۳
مسند نشینان بزم کرامت ۳۳۶
محرومان از کرامت ۳۳۷

فصل پنجم: دین و رهبری انسان در قرآن

جایگاه دین در هویت انسان ۳۳۹
قسط و عدل در هویت آدمی ۳۴۱
مرزهای ایمان در سخنان امام رضا (علیه‌السلام) ۳۴۶
رابطه مردم و مکتب در جمهوری اسلامی ۳۴۸
مقام ثبوت و اثبات در جمهوری اسلامی ۳۵۶
کشتی نجات بشریت ۳۶۰
برادری و برابری امامت و دین ۳۶۵
گردش علم و عرفان بر مدار امامت ۳۶۷
فهرستها ۳۷۳
فهرست تفصیلی ۳۷۵
فهرست آیات ۴۰۳
فهرست روایات ۴۳۳
فهرست اشعار ۴۳۹
فهرست اعلام ۴۴۱
فهرست کتب ۴۴۵
فهرست منابع ۴۴۷

سخن‌ناشر

صحیفهٔ راقی انسان در رقیمهٔ عالی قرآن جایگاهی رفیع و پایگاهی منیع دارد. اوراق دفتر انسان را تنها با قلم وحی باید نوشت و الواح طور انسانی را صرفاً با کلک قرآنی باید به تصویر کشید. آنان که با قلم جهل و مرکب ضلالت به حکاکای تصویر انسان نشستند و از این فرشتهٔ انسی، دیوی مخوف تراشیده‌اند به کدامین منطق سرسپرده‌اند؟ انسان، که با صورتی ناسوتی و چهره‌ای مُلکی ظاهر شده سیرتی لاهوتی و سیمایی ملکوتی دارد و اگر عده‌ای بتوانند در صورت و ظاهر او تصرف کنند به سیرت و باطن او راهی ندارند و همواره در مقابل این پدیدهٔ پیچیده و هزارچم ناتوانند.

تنها پرده‌نشینان ساحت غیب و ساحل‌گیران صحرای شهود یار می‌توانند گلستان وجود آدمی را که در سرادق رحمانی نهفته است وصف کنند و در پردهٔ حضور قرآن، به نمایش گذارده، جهان را به تماشای آن جام جمیل و آن یار فرید فرا خوانند.

انسان، که برآیند ملک و ملکوت است از سابقهٔ ازلی و لاحقۀ ابدی برخوردار است؛ وجود الهی او در علم ربوبی با ایجاد آن ذات یکتا از باغ ملکوت گذشت و بر شاخهٔ ناسوت نشست؛ دو دست عطای الهی به کار آمد، با دستی مُلک و با دست دیگر ملکوت را، با کفی خلق و با کف دیگر آمر را برتاباند و عصارهٔ انسان را از آن نمایاند.

جانمایهٔ انسانی، نفس نفیس او است که گوهر یکدانهٔ صدف عالم است، نفسی

که قطیعه الهی و لطیفه ربوبی است به حدی قابل و تا جایی کامل است که اجنحه وجودیش فرش و عرش را زیر پر گرفته و بر چهارگوش سبعیت، شیطنت، بهیمیت و ملکیت سایه افکنده و به هر سویی که بال گشاید موجودی کامل می آید.

انسان که عصاره هستی است و به لحاظ هدف الهی و غایت اقصای خود به سوی محبوب و معشوق در حرکت است، قطره‌ای است که تنها وصول به دریای هستی را می جوید و موجی است که آسودگی خود را در لقای الهی دیده و تنها به یاد او آرام می گیرد. خلافت الهی سکویی است برای پهلو گرفتن در عندیّت الهی. حشمت و جلال انسانی و سلطنت و اقتدار آدمی زمانی به کنار می آید که انسان مقام ﴿عند ملیک مقندر﴾^۱ را در آغوش آورد.

با گام نهادن در وادی سلام و استقرار در دار قرار، کشتی انسانی بر طور جودی پهلو می گیرد و آن بی کرانه هستی در تجلای صفاتی خود حبیب خویش را به پیش می خواند و در بسدره از او پذیرایی کرده و او را در مَضیفِ صیام به افطار فطر مکرم می کند و در آن عید بزرگ ساغر مایسوی شکسته و خم خانه ماعدی ریخته و تنها سرمستان باده توحید مشتاقانه ساغر به هم می زنند و رقص کنان شراب طهور می نوشند و در عالم اله مدهوشند و این همان طوبای هستی و حیات مثلای انسانی است. گوارا باد بر واصلان ساحل هستی و نابلان کرانه رحمت: ﴿کلوا واشربوا هنیئاً بما أسلفتم فی الأيام الخالیة﴾^۲.

تنها توشه راه و عصای کارا، عنصر عظیم تقواست که کرامت عنداللهی را به همراه داشته و انسان را به محوریت تقوا، کریم می گرداند.

۱. سوره قمر، آیه ۵۵.

۲. سوره حاقه، آیه ۲۴.

تا انسان جایگاه عظیم خود را شناسد و گستره وجودی خود را نداند قطعاً نمی‌تواند از چنگال طبیعت رسته و در بارگاه قدس مأوا گزیند.

دو صف همواره در برابر یکدیگر، انسان را به خود فرا می‌خوانند: صف انبیا و اولیا و در برابر، لشکر شیاطین و کفار. انبیا با به دست گیری عقل و وحی، و شیاطین با به کف گیری شهوت و غضب؛ هر یک انسان را به سوی خود دعوت می‌کنند.

بشریت امروز به بحرانی گرفتار و به مردابی دچار است که رهایی از آن بسیار دشوار و نجات از آن به مراتب مشقت بار است. اگر تا دیروز دشمنان انسانیت با به اهتزاز درآوردن پرچم شهوت و غضب فاتحانه بر سرزمین قلب و عقل می‌تاختند، امروزه با حربه دیگر به میدان آمده و با تشویش عقل و اضطراب قلب در ناکارآمدی آن می‌کوشند.

امروز دستان تعدی و تجاوز، از آستین شیطنت به درآمده و خود عقل و اندیشه‌های خالص آن و نیز وحی و افکار ناب آن را نشانه رفته و در پی آنند که فطرت انسانی را با حجاب‌های ابهام، به ورطه انکار برند و با القائات ناصواب هاله‌های تیرگی و زنگارهای کدورت را بر قرص عقل و بدر وحی کشند.

رسالت سنگین امروز دین‌مداران و ساحل‌نشینان عقل و وحی، از سویی زدودن پرده‌های ابهام و برطرف کردن حجاب شبهه و سؤال، و از جانب دیگر، برافروختن قمر عقل و پرفروغتر ساختن شمس وحی است.

با چنین نگرشی بهتر می‌توان نقش حوزه‌های علوم و معارف الهی و اسلامی را دانست و در میزان تأثیر و کارآمدی آن نیز داوری کرد. زیرا تاریخ پر بار علوم اسلامی، گواهی صادق است که در هر دوره از حیات اسلامی، چگونه از مرزهای عقیده، اخلاق، احکام و حدود الهی توسط عالمان و اندیشمندان صالح و متعهد، با تمام توان، پاسداری

شده است، تا بدانجا که در هر میدانی که برای دفاع از دین گشوده شد، بی استثنا، حضور فقیهان و عالمان الهی، در تبیین، تثبیت، تعلیل و تحکیم ارکان معرفتی و اعتقادی مؤثر و سودمند بوده و هیچ جهاد علمی و عملی برای حراست از عقاید الهی صورت نپذیرفته مگر آن که رایت آن به دوش اندیشمندان، حکیمان، متکلمان، عارفان، فقیهان و محدثان وارسته مجاهد استوار گشته و خون پاک آنان بر تارک تاریخ، درخشیده و به تعبیر امام خمینی (رضوان الله تعالی علیه)، «افق فقاہت را گلگون کرده است»^۱. این حقیقت تاریخی، در حوزه‌های علمی وابسته به اهل بیت رسول خدا ﷺ درخشنده‌تر و گویاتر است.

در عصر حاضر، نهضت رجوع به قرآن و پی‌گیری مباحث تفسیری، توان بیشتری یافت و با جهاد علمی مفسر بزرگ، علامه طباطبایی (رضوان الله علیه) میدان جدیدی گشوده شد و با پیروزی انقلاب اسلامی در آخرین سالهای قرن چهاردهم هجری، هزاران قرآن‌پژوه مشتاق را به سوی حوزه‌های علوم اسلامی و به ویژه تفسیر قرآن، فرا خواند.

از جمله آن نهضت تفسیری، مجموعه حاضر است که با نگرشی انسان‌شناختی، به دقت در قرآن کریم پرداخته و به شیوه گفتاری، جان و دل هزاران دانشجوی جوان را صفا داده و نواخته است. همانان که از سراسر میهن اسلامی، به بارگاه کریمه اهل بیت (علیهم‌السلام) و حوزه مقدس قم می‌شتافتند و شب‌های جمعه را در محضر استاد مؤلف، به درس قرآن می‌نشستند.

این مجموعه در دو جلد، تحت عنوان: «صورت و سیرت انسان در قرآن» و

«حیات حقیقی انسان در قرآن» تدوین شده است. کتاب حاضر یعنی جلد نخست انسان در قرآن، به بخش‌های مختلف هستی انسان پرداخته و جهات وجودی او را نمایان می‌سازد، و پس از تعریفی جامع و قرآنی از انسان به جلوه‌های گوناگونی از زیبایی‌های بی‌بدیل انسان می‌پردازد. از یک سو، رفتار خدا با آدمی را به تصویر می‌کشد که چگونه با هزاران چشم گشوده، آدمی را به شهود مبدأ هستی دعوت می‌کند و شاهدان این بزم ملکوتی را به دست افشانی و غزلخوانی می‌خواند که:

با صد هزار جلوه برون آمدی که من با صد هزار دیده تماشا کنم تو را

از سوی دیگر، به گستره نصیب انسان از علم الهی، اشاره می‌کند که چگونه سرآغاز خلقت او از تعلیم اسما شروع شده و در نیمه راه، آدمی را هم نشین فرشتگان کرده و سپس او را بر کرسی تعلیم ملائکه نشانده و مسجود فرشته‌اش ساخته و این سان سیر علمی انسان تا خلافت الهی را براساس اسفار اربعه، امتداد بخشیده است.

از طرفی دیگر، با بیان لطیفه‌های الهی که از ورای آیات خلافت انسانی می‌درخشد و بسان نجم ثاقب، سرگشتگان کوی دوست را به سوی مقصد، هدایت می‌کند، کاروان بشریت را به مدار جانشینی خدا، فرا می‌خواند و قائد این قافله عشق را برای هر دوره از حیات بشری، تعیین می‌کند که این قافله، ره گم نکند و «سرخوش از میکده با دوست به کاشانه رود.»

از دیگر سو، براساس کریمه ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ... وَفَضَّلْنَا هِمَّ عَلَيَّ كَثِيرًا مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾^۱ هم از کرامت‌های آشکار و پنهان خدا نسبت به انسان سخن می‌گوید، هم دامنه فضیلت انسانی را به تصویر کشیده و مسندنشینان بزم کرامت و

فضیلت الهی را به تماشا می‌گذارد و هم از کتاب انسان‌سازی یعنی قرآن کریم به عنوان برنامه‌ای که مبدأ و مسیر و پیک و منتها و سرتاپای آن کرامت است، یاد می‌کند.

سرانجام نیز به جایگاه دین در هویت انسان، اشاره کرده و بر نقش چشم‌ناپوشیدنی امامت و رهبری الهی برای رساندن انسان به مقام عنداللهی و اوج خلافت الهی، تأکید می‌ورزد.

براین اساس، در یک جمع‌بندی کوتاه می‌توان گفت: کتاب باارزش «انسان در قرآن» می‌کوشد تا از دو جنبه علمی و عملی به تعریف انسان از دیدگاه قرآن بپردازد و با تشریح دو نحوه خلقت آدمی، اصل و فرع او را تبیین کند.

در این کتاب، انسان به کوه بلندی مانند شده است که دامنه زیبا و سرسبز آن از طبیعت آدمی حکایت دارد و هر چه از این دامنه فراتر رویم و سیر عمودی معرفت را تداوم بخشیم، چشم اندازه‌ها پرشکوه‌تر و منظره‌ها دیدنی‌تر می‌شود و در منتهی الیه صیورت و بلندای قلعه انسانیت، می‌توان به غایت بینایی و نهایت زیبایی یعنی شهود جمال حق و لقای محبوب مطلق، واصل شد.

در پایان، این مرکز بر خود فرض می‌داند، از سعی و جهد صدیق فاضل و ارجمند، جناب آقای غلامعلی امین‌دین که به حق در تحقیق و تنظیم این کتاب، خالصانه و در کمال دقت و نیز با پیگیری علمی مستمر در محضر حضرت استاد مؤلف بر غنا و گستردگی مطالب آن افزوده و در ایجاد اثری این‌گونه پربار و کامل، نقش مؤثر داشته‌اند، تقدیر لازم را اعلام دارد و برای ایشان و مجموعه‌ای که در به ثمر رسیدن این اثر، سهمیم بودند از درگاه خالق قرآن و انسان عاجزانه تقاضای قبول و اجر نماید.

از آنجا که این خیرات و برکات در سایه نظام جمهوری اسلامی شکل می‌گیرد، برای بنیانگذار نظام، امام خمینی (ره) و شهیدان والا مقام، طلب رفعت مقام و علو مقام

داشته و برای رهبری معظم انقلاب حضرت آیه الله خامنه ای (مد ظله العالی) طول عمر همراه با صحت و سلامتی، بهره مندی از امدادهای الهی و حمایت های ولایی حضرت ولی عصر، حجة بن الحسن العسكري (عج) را تمنا داریم.

مرکز نشر اسراء